

Ülo Matjus fenomenoloogilise mõtlemise teil

Pille Tekku

Teesid: Käesolevas artiklis annan ülevaate filosoofiaprofessor Ülo Matjuse (1942–2023) fenomenoloogilisest mõtlemisest ja tegevusest. Kirjeldan Matjuse kujunemisteed fenomenoloogina, vaatlen tema kirjutatud fenomenoloogia-alaseid tekste, konverentsiettekandeid ning loenguid fenomenoloogilisest filosoofiast. Ülo Matjus oli 1970. aastatest alates üks esimesi fenomenoloogilise filosoofia uurijaid Balti riikides. Ta oli fenomenoloogilise ja olemisajaloolise mõtlemise maaletooja Eestis, selle tõlkija ning õpetaja. Matjuse fenomenoloogia-alane tegevus ei piirdunud aga ainult Eestiga. Ta oli 1970. aastatel seotud Riia fenomenoloogide ringiga ning pidas ettekandeid ka Saksamaal, kohtudes saksa filosoofi Hans-Georg Gadameriga (1900–2002). Ülo Matjuse fenomenoloogia-alased tõlked ja artiklid jäävad kestma ning õpetused jätkuvad tema õpilaste kaudu.

Võtmesõnad: Ülo Matjus, fenomenoloogia, fenomenoloogiline filosoofia, esteetika, Roman Ingarden, Edmund Husserl, Martin Heidegger, Hans-Georg Gadamer, Leonid Stolovitš

DOI: <https://doi.org/10.7592/methis.v27i34.24696>

Das was sich zeigt, so wie es sich von ihm selbst her zeigt, von ihm selbst her sehen lassen.

Seda, mis [mis'i, mis] ennast näitab, nõnda nagu ta ennast talt endalt [lähtudes] näitab, talt endalt [lähtudes] näha lasta.

Martin Heidegger (2001, 34)¹

Sissejuhatus

Artikli pealkirja „Ülo Matjus fenomenoloogilise mõtlemise teil“ saab kirjutada ainult tagantjärele, sedagi vaid temalt mõttes luba küsides, sest filosoofiaprofessor Ülo Matjus poleks enda sõnul fenomenoloogina tahtnud ega teadnud ütelda, millisel teel ta täpselt oli. Ta eelistas olla avanevate teede keskel, filosoof Martin Heideggeri sõnutsi *Unterwegs*, keset teid – teadmata täpselt, kuhu need viivad, neid endale näidata lastes. Ainult teede keskel avanevad meile ju kõik teed, nagu Matjus armastas viidata Parmenidese ütlusele (vt Matjus 2013a, 0.07:00–0.08:04). Sõna *tee* (kr *hodos*) viib mõtete kohe ka sõnale *meetod* (kr *methodos* (teed mööda järele käimine, *meta* + *hodos*), mis suunab jõuliselt ühele kindlale teele, kus on teada, kuhu minnakse, ning mis ei sobi fenomenoloogilise lähenemisega kokku (Matjus 2013a, 0.08:34–0.09:04). Fenomenoloogia laseb asjadel endil end näidata, justkui eespool tsiteeritud Heideggeri näites.

¹ Tõlkinud Ülo Matjus (2013a). Rahvusteaduste loengusari „Uitamisi Eesti mõtteloos“, 0.10:16–0.10:32 (<https://utvv.ee/naita?id=18208>).

Kas saab tagantjärele näha ja ütelda, milliseil teil Ülo Matjus fenomenoloogina käis, või tuleb nüüdki hoiduda nende teede täpsest määratlemisest? Käidud teid saab siiski kirjeldada nii, nagu nad endid kirjutajale näitavad.

Ülo Matjus oli filosoofiaprofessor Tartu Ülikoolis aastatel 1992–2015. Tema filosoofiline tegevus on tihedalt seotud olnud fenomenoloogilise filosoofia autorite Roman Ingardeni (1893–1970), Edmund Husserli (1859–1938) ning Martin Heideggeriga (1889–1976). Matjus oli fenomenoloogilise ja olemisajaloolise uurimissuuna algataja Eestis, selle esimesi tõlkijaid ning õpetajaid. Tema tegevus ei piirdunud aga filosoofiaprofessorina fenomenoloogia ning olemisajaloolise mõtlemise uurimise, tõlkimise ning õpetamisega. Ta oli ka Eesti mõtteloo uurija, Eesti mõtteloo professori algataja Tartu Ülikoolis ning bibliofiil. Matjus on uurinud Eesti raamatu lugu ning osalenud Eesti raamatu aasta 2000–2001 peakomitees. Eesti raamatuloo teemal on Matjuselt ilmunud mitmeid artikleid – „Eesti filosoofiline trükis 1801–1917“ (2009), „Raamat Eestis 1941–1944“ (2001), „Kalendrid Eestis 1941–1944“ (2008), „Bibliofiilseid trükiseid Eestist 1941–1944“ (2000), „Keelatud raamat Eestis – bibliofiili pilguga“ (2001) jt, mida on ka siin asjakohane meenutada, kuna järgmisel aastal tähistatakse 500 aasta möödumist esimese eesti keelt sisaldanud trükise ilmumisest.

Käesolevas artiklis keskendun Ülo Matjuse tegevusele fenomenoloogina. Kirjeldamiseks Matjust fenomenoloogina vaatlen nii tema kirjutatud fenomenoloogia-alaseid tekste, konverentsiettekandeid ja loenguid fenomenoloogilisest filosoofiast kui ka seda, mida teised on tema tegevuse kohta ütelnud. Lisaks kirjeldan Matjust ennast inimesena olukordades, milles temas avaldus fenomenoloog. Seda on muidugi palju, seetõttu kõiki tekste siin pikemalt tutvustada ei saa, ent annan enamikust olemasolevast ülevaate. Lasen suures osas Matjusega seotud tekstidel kõneleda tema teest fenomenoloogina.

Fenomenoloogitee algus

Ülo Matjuse tee filosoofina ning fenomenoloogina algas sügaval Nõukogude ajal. Aastatel 1960–1966 õppis ta Tartu Ülikoolis eesti filoloogiat. Esimesi üldise filosoofia ajaloo loenguid kuulas ta juba filoloogia õppimise ajal filosoof Rem Blumilt (1925–1989) (Matjus 2016, 309). Filosoofiasse tulekut on Matjus kirjeldanud isikliku kogemusena järgnevalt:

Erinevalt tänaseist tuli tollal igapähele endal suure vaevaga, ilma kellegi *erilise sisulise* abi või juhatuseta ennast sisse töötada olulisse ja olemuslikku, ühtaegu nii kaasaegsesse kui ka sügavalt ajaloolisse mõtlemisse – otsides, katsetades, ekseldes, teatud mõttes muidugi „hilinedes“, ent millegipärast lõppkokkuvõttes siiski veel õigeks ajaks kõigi „tarvilike“ juhuste juhtudes ja kokku juhtudes [. . .]. (Matjus 2016a, 310)

Matjuse fenomenoloogitee algas täpsemalt 1970. aastatel aspirantuuri ajal Roman Ingardeni ning tema õpetaja Edmund Husserli filosoofia uurimisega kandidaadiväitekirja kirjutamiseks. Matjust huvitas varasemal perioodil peamiselt küsimus kunsti olemusest ning ta kirjutas 1970. aastatel mitmeid eestikeelseid esteetika-alaseid artikleid, näiteks „Üks ja ainus kunst“ (1971), „Kunsti spetsiifika mõistmisest keskaegses filosoofias“ (1975), hiljem „Küsitavaks kunst“ (1980).

Väitekirja kohta on Matjus öelnud, et selle teema muutus korduvalt. Eialgu planeeris ta keskenduda vaid Roman Ingardeni esteetikale, aga selgus, et selle mõistmiseks tuli põhjalikult uurida Edmund Husserli fenomenoloogiat, tema teoseid „Loogilised uurimused“ (1900/1901)² ning „Ideed puhta fenomenoloogia ja fenomenoloogilise filosoofia jaoks“ (1913)³, millele kulus suur osa aspirantuuri ajast (Matjus 1990, 135). 1973. aastal ilmus fenomenoloogilise filosoofia teemal esimene venekeelne artikkel „Intentsionaalsuse probleemi ajaloost filosoofias“ (vt Matjus 1973). Peab märkima, et Nõukogude ajale kohaselt olid Matjuse kirjutatud fenomenoloogilist filosoofiat ja Edmund Husserlit käsitlevad tekstid 1973. aastast alates enamasti venekeelsed (Matjus 1993, 1572). Väitekirja enda teemaks sai „Intentsionaalsuse probleem Roman Ingardeni fenomenoloogias“, Matjus kaitses selle 1975. aastal Riias (Matjus 1975). Selle tekst on olemas ka TÜ raamatukogus.⁴ Väitekirjas vaadeldakse fenomenoloogilist lähenemist kunstiteosele, võrreldes Ingardeni ja Husserli lähenemisi. Väitekirja juhendaja oli filosoof ja esteetik Leonid Stolovitš (1929–2013),⁵ kellel oli oluline roll Matjuse fenomenoloogiahuvi tekkimises, kuigi Matjus on ütelnud, et tolerantsena ei sekkunud Stolovitš teema valimisse, töö valimisse ega avaldanud sisulist survet (Matjus 2016, 306). Stolovitšile oli Matjus tänulik Ingardeni fenomenoloogia juurde, täpsemalt teadvuse intentsionaalsuse filosoofilise probleemi juurde juhatamise eest. Stolovitšil oli Ingardeniga kirjavahetus aastal 1970, mis on ka trükitult ilmunud (Matjus 1990).⁶ Stolovitš kirjutab Matjuse väitekirja kohta tutvustava artikli „Väitekiri esteetika alalt“, kus kirjeldas seda nii:

Käsitledes dissertatsiooni esimeses peatükis intentsionaalsuse probleemi ajalugu, jälgib Ü. Matjus, kuidas selle ingardenlik, Husserli käsitusest erinev interpretatsioon avaldub esteetika kahe kardinaalse

2 „Logische Untersuchungen. Prolegomena zur reinen Logic“ 1900, „Untersuchungen zur Phänomenologie und Theorie der Erkenntnis“ 1901.

3 „Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie“ 1913.

4 TÜR hoidla, Diss. A-10790; TÜR arhiivkogu, ARH Diss. Tart. 445690.

5 Leonid Stolovitši panust on kohane praegu meenutada ka seoses tänavuse Immanuel Kanti 300 aasta juubeliga. Margit Sutrop: „1980. aastail uuris Stolovitš Tartu ülikooli kunagise Kanti-arhiivi (nn Tartu Kantiana) ajalugu. 1895. aastal anti arhiiv Kanti teoste akadeemilise väljaande tarbeks Saksamaale ning jäigi sinna. Stolovitš avastas arhiivi Berliinist, mis viis selle tagastamiseni Tartusse 1995. aastal“ (Sutrop 2013).

6 Ingardeni ja Stolovitši kirjavahetus on trükitud samas väljaandes lk 138–141.

probleemi – kunstiteose olemise ja väärtuse, eelkõige esteetilise (resp. kunstilise) väärtuse olemise – lahendamises R. Ingardeni poolt. (Stolovitš 1975, 380)

Ehkki dissertatsioon soovitati monograafiana avaldada, pole väitekirja ümber töötatud ega ka avaldatud, nagu Matjus on hiljem märkinud (Matjus 2004, 13).⁷

Iseenesest on huvitav probleem, kuidas sai Nõukogude ajal NSV Liidu piires üldse uurida mittemarksistlikke filosoofiaid, sealhulgas fenomenoloogilist filosoofiat. See küsimus kerkib üles Matjusegi töö teema juures. Matjus esitas ka ise 1989. aastal K. Marxi nimelises Leipzigi Ülikoolis Ida-Saksamaal peetud ettekandes küsimuse, kas marksistlikul filosoofil pole ohtlik uurida mittemarksistlikke filosoofiaid (Husserli fenomenoloogia ja Heideggeri fundamentaalontoloogia näitel) (Matjus [1989] 2004a, 277–278). Siis oli muidugi juba üleminekuajal. Matjuse väitekirja teema valik 1970. aastatel viitab sellele, et fenomenoloogilise filosoofiaga oli juba sel ajal võimalik marksistlikus kontekstis mingil määral tegeleda. Tema väitekirja oli selles üks esimesi, teedrajav, ehk „otsustav samm filosoofia vabanemisel ideoloogia ikke alt“ (UT 2007, 4). Samuti on Matjus ise märkinud, et ta ei pidanud tööle lisama nn eessõnafilosoofiat, nagu kohati sel ajal veel kombeks oli (Matjus 2016a, 306). 1988. aastal kirjutas ta, et väikese suletud ringi tarvis avaldati Heideggeri tekste vene keeles juba kümmekond aastat varem. Avaldajateks olid NSVL TA Filosoofia Instituut ja TA Ühiskonnateadustealase Teadusliku Informatsiooni Instituut (Matjus 1988c, 1089). Sellise suletud ringi tarvis avaldamine eeldas ilmselt ka instituudisest kokkuhoidmist, millele Matjus on teisel viidanud (Matjus 2016a, 313). Samuti aitas „teisiti kui Moskvas“ filosoofia viljelemisele kaasa eestikeelne, võõrkeelsetele hindajatele arusaamatu õpetus, filosoofia liiga keeruliseks pidamine, harjumus mõelda filosoofiast õige ja väära kategooriates, mis muutis teistsuguse ehk küsiva mõtlemise hindajatele kättesaamatuks, ning filosoofide omavaheline ühtehoidmine ja hoiatamine (samas, 311). Ülikooli raamatukogus oli saadaval mitmeid algeelset filosoofilist klassikat sisaldavaid raamatuid filosoofia ajaloo alalt, mis aitasid samuti uurimistööle kaasa (samas, 307). Riia – ja ka Tartu – olid võrreldes Moskvaga siiski läänepoolsemad kohad, mis võimaldas natuke rohkem intellektuaalset vabadust (vt Küle 2021, 29). Need olid üldised põhjused, kuidas sai tol ajal filosoofiaga tegeleda „teisiti kui Moskvas“, ehkki kõik seda ei teinud. Siiski tundub, et fenomenoloogiline filosoofia oli üks esimesi, millega oli Nõukogude režiimi lõdvenedes võimalik tegelema hakata. Läti filosoof Maija Küle (s 1951) on märkinud, et enne 1970. aastaid (1945–1970) ei olnud veel isegi fenomenoloogilise filosoofiaga võimalik liidu piires tegeleda, kümnendi keskel aga režiimi ranguse vähenedes tekkis Nelly Mot-

7 Matjus arvustas omakorda hiljem Stolovitši esteetikaraamatut „Ilu ja ühiskond“ (1969) artiklis „Märkusi ühe esteetikaraamatu ääriit“ (1970).

roshilova (1934–2021) ja Merab Mamardašvili (1930–1990) mõjutusel Riias fenomenoloogide ring (sammas, 15). Selle ringiga oli seotud ka Ülo Matjus, selles mõttes sattus ta tõepoolest hoolimata oludest õigel ajal õigesse kohta.

Matjusel õnnestus 1976. aastal esineda väitekirja teemal konverentsil Saksamaal. Artiklist „Tagasi Darmstadtist“ saab lugeda, et ta võttis koos Leonid Stolovitsšiga osa Saksamaal toimunud VIII rahvusvahelisest esteetika kongressist „Esteetika, argielu ja kunstid“ sektsioonis „Esteetika ajaloost. XX sajand“ ettekandega „Esteetiline ese. Vaidlus Roman Ingardeniga“. Matjus kommenteeris artiklis nii konverentsi ennast kui Ingardeni esteetika suurt populaarsust järgnevalt:

Ülepea võib märkida, et R. Ingardeni, selle poola fenomenoloogi (1893–1970) esteetilised vaated pälvivad kogu maailmas suurt tähelepanu, küllap kõigepealt sellepärast, et ta filosoofina seab tõepoolest fundamentaalseid küsimusi (kunstiteose olemus ja olemine jne), püüdes neile sama fundamentaalselt vastata, s. t. teeb seda, millega tänapäeva mittefilosoofilise loomuga esteetika küll suurt vaeva näeb, ent millega ta oma autonoomia-taotlusis filosoofia suhtes juba põhimõtteliselt toime ei tule. Marksistlik esteetika hindab fenomenoloogilise filosoofia probleemiseadet, ent teda ei rahulda põhimõttelised lahendused. (Matjus [1976] 2004, 80–81)

Siit nähtub samuti, et fenomenoloogiline filosoofia oli marksistliku esteetika seisukohalt kohati vastuvõetav – vähemalt niipalju, et sellega dialoogis olla ning selle teatud aspekte hinnata.

Väitekirja kirjutamine oli ka selles mõttes oluline teetähis, et see viis Ülo Matjuse Ingardeni ja Husserli filosoofia juurest Martin Heideggeri olemisajaloolise mõtlemise ning tema teoste tõlkimise juurde. Heideggeri mõtlemisega oli Matjusel juba varemgi kokkupuuteid, esmalt juba filosoof Mihhail Makarovi (1922–2019) loengutes esteetika aspirantuuri ajal aastatel 1967–1970, mil Makarov pidas muuhulgas mõne loengu moodust lääne filosoofiast (Matjus 2016, 309). 1969. aastal tõlkis Matjus ka Makarovi artikli „Martin Heideggeri inimene“, mis tugineb Heideggeri „Olemisele ja ajale“ (vt Matjus [1988] 2004, 294).

Kuna eespool sai juba mainitud väliskonverentsidel esinemist, Riia fenomenoloogide ringi ning Matjuse seoseid sellega, siis ilmselgelt ei piirdunud Matjuse fenomenoloogiline tegevus ainult Eestiga. Eduard Parhomenko ongi pidanud seda Riias tegutsenud fenomenoloogide ringi (Andris Rubenis, Māra Rubene), kes tegid koostööd Moskva ülikooli fenomenoloogidega (Nelly Motroshilova), Ülo Matjusele ja ka Tõnu Luigele (1941–2019) otsustavaks tõukeks Heideggeri mõtlemise poole (Parhomenko 2023). Ülo Matjuse sõnul:

Käisin 70ndate aastate algul seoses väitekirja kaitsmiseks valmistumisega sageli Riias, kus sattusin ühe sealse filosoofi eraraamatukogus ka paarile M. Heideggeri teosele, mis olid ilmunud pärast sõda – enne sõda ilmunud olid Tartus olemas. Tõin T. Luige õhutusel järgmisel korral Tartusse kaasa oma raha eest ostetud koopia [Heideggeri] ettekandest „Platoni õpetus tõest“, millest teadupärast saigi alguse Tõnu Luige sügavam pöördumine olemisajaloolise mõtlemise poole, mis otsustavalt mõjutas kogu ta käsitust filosoofiast olemisajaloolisena ja mida ta pidevalt lihvides ja ümber sõnastades esitas aastakümneid oma loenguis filosoofia ajaloo üle. (Matjus 2016, 309)

Fenomenoloogia ja Matjuse seoste kohta on infot ka Läti poolt. Läti ülikooli professor ja Heideggeri uurija Raivis Bicevskis (1973) meenutab:

Tegelikult teadsin Ülo Matjusest juba varem – minu õppejõud Riia ülikoolis, prof. em. Maija Küle ja prof Richard Kūlis rääkisid mulle, et mõnda aega eksisteeris – ütleme nii – Balti fenomenoloogide koolkond (mõned kolleegid Leedust, üks rühm Riias ja hr Matjus), kes on Edmund Husserli fenomenoloogiaga väga intensiivselt töötanud alates 1980. aastate keskpaigast (ja ilmselt isegi veidi varem) – ja ma ütlen seda ilma igasuguse liialduseta – võidelnud nihke ja uue orientatsiooni eest lääne filosoofia poole tolleaegsel, marksistlikult-dogmaatilisel orienteeritud filosoofilisel maastikul (või tollases ideoloogias) Baltikumi akadeemilises elus.⁸

Fenomenoloogia-alased artiklid. 1980. aastad ja liikumine Heideggeri suunas

Nagu eespool öeldud, olid Matjuse esimesed fenomenoloogia-alased artiklid venekeelsed. Loetlen siin kõiki artikleid, mis temalt vene keeles fenomenoloogia alalt ilmunud on. Väitekirja ja esimest artiklit sai juba nimetatud (Matjus 1975; 1973). Venekeelseina ilmusid veel Tartu (Riikliku) Ülikooli toimetiste sarjas artiklid „Väärtuste olemasolu probleemist R. Ingardeni esteetikas“ (1974), „Tõe probleemist Edmund Husserli „Loogilistes uurimustes““ (1979), „Teadvuse intentsionaalsuse kontseptsioon E. Husserli „Loogilistes uurimustes“. Rekonstruktsioon“ (1984), „E. Husserli fenomenoloogilise filosoofia vastuvõtu ajaloost Venemaal“ (1987), „Tunnetuse käsituse kohta E. Husserli fenomenoloogias“ (1988a) ja „Materiaalsete asjade“ olemise probleem E. Husserli fenomenoloogias“ (1988b) ning lühike ülevaade „Mõni sõna Roman Ingardenist“ (1990).

1980. aastate keskel ja 1990. aastatel seoses olude vabanemisega hakkas Matjuse filosoofiline fookus nihkuma Heideggeri filosoofia suunas. Heidegger sai oluliseks autoriks ka teistes Baltimaades. Lätis oli tegelikult juba varem, 1928–1939 Heideggeri koolkond, kuna Heidegger külastas Lätit 1928. aastal.⁹ Kui Matjuse Husserli fenomeno-

8 Raivis Bicevskise e-kiri Joonas Hellermale, 2. veebruar 2023, saksakeelne e-kiri artikli autori valduses.

9 Samas.

Ülo Matjus jaanuaris 1988. Foto: Kaljo Raud. EKM EKLA, A-255:340.

loogiat käsitlevad tekstid on enamikus venekeelsed, siis Heideggeri filosoofiat ja selle tõlkimist puudutavad tekstid, mis hakkasid ilmuma 1980. aastate lõpus, on juba eesti- ja saksakeelsed. Matjus kirjeldas teistsugusele uurimistöole üleminekut seoses Eesti Vabariigi taasiseseisvumisega pigem vormilisena. Väliselt jäeti tekstidest ära dialektiline ja ajalooline materialism, sisuliselt oli aga muudatuste poole liigutud juba aastaid (Matjus 2016, 311).

1989. aastal oli Matjusel võimalus kohtuda ja vestelda Heideggeri õpilase filosoof Hans-Georg Gadameriga (1900–2002) Bonnis Bad Godesbergi linnaosas sümposiumil „Heideggeri filosoofilisest aktuaalsusest“. Sümposium korraldati Heideggeri 100. sünniaastapäeva puhul Alexander von Humboldti nimelise fondi stipendiaatidele, kelleks oli 1984–1985 aastal ka Matjus (vt Matjus [1989] 2004b, 313, 315). Samuti on Matjus vestelnud 1993. aastal Hermann Heideggeriga (1920–2020) Martin Heideggeri teose „Sissejuhatus metafüüsikasse“ tõlkimisest eesti keelde (Matjus 1999, 278–280).

Endale olulisemad eestikeelsed artiklid fenomenoloogilise ja olemisajaloolise mõtlemise alalt on Ülo Matjus koondanud autorikogumiku „Kõrb kasvab“ (2004) kolmandasse osasse „Kõik suur seisab tormis“. Enamik neist on seotud Heideggeri ja tema olemisajaloolise mõtlemisega, sealhulgas Matjuse saatesõnad tema tõlgitud Heideggeri tekstidele, millest tuleb juttu järgmises peatükis. Nagu Matjus isegi märkis, jäi kogumikust välja osa tekste, mis olid võõrkeeltes ilmunud, nii ka eespool nimetatud venekeelsed artiklid ja väitekiri, mis ei olnud ümber tõõtatud ega varem ilmunud.

Samuti jäid välja varem ilmunuta eestikeelsed ettekanded ja käsikirjad. Piir erisuguste tekstide (sealhulgas ka fenomenoloogiliste ja mittefenomenoloogiliste tekstide) vahel ei ole kogumikus muidugi absoluutselt selge, nagu ta isegi artiklis „Kõrb kasvab“ märkis (Matjus 2004, 13–14).

Tõlgetest ja saatesõnadest

Ülo Matjuse üks olulisemaid saavutusi fenomenoloogina on muidugi tema omäolise keelekasutusega tõlked Martin Heideggeri tekstidest,¹⁰ millele Matjus kirjutas ka järeلسõnad. Nimetan siin tema tõlgitud tekstid ning kirjeldan lühidalt ka saatesõnu.

Üks esimene olulisem eestikeelne tekst fenomenoloogia alalt, mis ilmus ka kogumikus „Kõrb kasvab“, on 1993. aastal eesti keelde tõlgitud Edmund Husserli „Pariisi ettekannete“ (1993) saatesõna „Edmund Husserl Descartes'i teil“. Ulatuslikus saatesõnas tutvustas Matjus Husserli varasemat eestikeelset kajastamist, elulugu ning tema fenomenoloogilise filosoofia peamisi rõhuasetusi. „Pariisi ettekanded“ on sissejuhatus transtsendentaalsesse fenomenoloogiasse, mis on Husserlile kõige olulisem teema. Matjus avab saatesõnas põhjalikumalt transtsendentaalse fenomenoloogia mõnda olulisemat probleemi, nentides, et fenomenoloogias ei saa tegelikult ühtki seda puudutavat teemat välja jätta, kuna kõik on omavahel seotud (Matjus 1993, 1573). Ta tutvustab, millise piirini Descartes'i ja Husserli lähenemised ühtivad ning lahknevad, ning kirjeldab Husserli fenomenoloogia kahte arenemisjärku – pöõret filosoofias kirjeldavalt ehk eideetiliselt fenomenoloogialt transtsendentaalsele fenomenoloogiale, avades põhjalikumalt intersubjektiivsuse teemat.

Järgnevad tõlked on Ülo Matjus teinud Martin Heideggeri tekstidest, alustades artiklite ja ettekannetega. 1988. aastal tõlkis Matjus esimesena Heideggeri ettekande „Filosoofia lõpp ja mõtlemise ülesanne“ (1988), millele kirjutas saatesõna „Teed – mitte teosed: Martin Heideggeri saateks eesti keelde“ (vt Matjus [1988] 2004). Saatesõnas tutvustas Matjus Heideggeri elulugu, tema varasemat kajastamist eesti keeles ning kuna tegemist oli esimese Heideggeri tõlkega, küsis, kas sellist filosoofi peaks üldse eesti keelde tõlkima. Tekkis ka küsimus tõlkimise kui sellise võimalikkusest – kas olemine üldse kõneleb eesti keelt (Matjus 1988c, 1089–1091). Samal aastal tõlkis Matjus Heideggeri ettekande „Küsimus tehnika järele“ (1989) ning kirjutas saatesõna „Tehnika järele küsimise järele: Martin Heideggeri tõlkimisest“. Saatesõna vaatleb Heideggeri tõlkekäsitlust tõlkimisest tõlgitsemisena, küsides, milline on õige tõlge. Tõlkimine on Heideggeri sõnul oma keele äratus, mis tekib vaidlusest võõraga (Matjus 1989, 1223–1226). 1989. aastal ilmus ajakirjas Akadeemia Matjuse tõlge Heideggeri raadiokõnelusest „Loov maastik: Miks me jääme provintsi?“ ning 1992. aastal „Spiegel'i kõnelus

10 Vt lisaks Kaalep 1997.

Martin Heideggeriga“ seletava saatesõnaga „Kõik suur seisab tormis: Lisandusi *Spiegel*’i kõnelusele Martin Heideggeriga“. 1994. aastal ilmus Akadeemias veel tõlge Heideggeri ettekandest „Fenomenoloogia ja teoloogia“.

Matjuse suuremad tõlked on Martin Heideggeri teos „Sissejuhatus metafüüsikasse“ (1996, 2. trükk 1999) järelsõnaga „Juhatus väljumaks metafüüsikast“ ning „Kunstiteose algupära“ (2002) järelsõnaga „Esteetika ületamisest“. „Sissejuhatus metafüüsikasse“ oli Heideggeri loengukursus 1935. aastast. Matjus tõlkis selle 1983. aasta loengu-väljaande järgi (vt Matjus [1996] 2004, 433, 436). „Kunstiteose algupära“ hõlmab Heideggeri mitte-esteetilist kunstikäsitlust. Sellest kõneles Matjus lähemalt enda tuntud esteetikaloengutes, millest kirjutan loengukursusi puudutavas peatükis.

Fenomenoloogia-alased ettekanded

Eespool sai juba nimetatud mõnda Ülo Matjuse välismaal toimunud ettekannet. Esitan siin näidetena mõned huvitavad fenomenoloogiat puudutavad ning trükituna kättesaadavad ettekanded eestikeelsetelt konverentsidelt.

Esimesena vaatlen Goethe konverentsi ettekande teksti „Martin Heidegger – ning Goethe“ (1999), mis käsitles Heideggeri ning Goethe vahekorda. Matjus leidis, et Heidegger on Goethet kõnelenud vähe, võrreldes näiteks tema rohkete Hölderlini-käsitlustega (Matjus [1999] 2004, 451). Ta kirjeldab Heideggeri tekstides leiduvaid termineid ja väljendeid, mis Goethet puudutavad. Üks selline väljend on „Goethe maailm“ ehk ümbritsev ajalooline keskkond, millega Goethe oli vastastikuses mõjutuses ning mis mõjutas ka tema vaimset maailma. Goethe maailma iseloomustab Heideggeri väitel historiline humanism, metafüüsilisus ja nihilism (sammas, 452–454). Heidegger rõhutas Goethe puhul kõige rohkem nihilismi, Matjus humanismi ja metafüüsilisust (sammas, 457). Matjus eristab Goethet mõtlejana ja luuletajana. Goethe on tema sõnul luuletajana teistsugune – viipab luules sügavamale (sammas, 458).

Üks Matjuse huvitav fenomenoloogia-alane ettekanne toimus VI Eesti filosoofia aastakonverentsil Tallinna Tehnikaülikoolis ning kandis pealkirja „Intentsionaalsuse kasust ja kahjust“. Ettekandes küsis Matjus Husserli fenomenoloogia näitel, kas intentsionaalsus ja selle üle arutlemine on vajalik (Matjus 2010, 13). Küsimus intentsionaalsuse kasust ja kahjust oli Matjuse meelest ka küsimus filosoofia kasust ja kahjust. Ta esitas küsimuse, kas Husserl tõi filosoofiasse oma intentsionaalsusekäsitusega midagi uut, ning vastas, et küsimusepüstituse osas mitte, küll aga oli uus tema teadvusekäsitlus, mis mõjutas ka teisi teaduseid. Husserl taandas inimese teadvusele, intentsionaalsusele (sammas, 28–29).

Matjus pidas ka IX Eesti filosoofia aastakonverentsil Tallinnas ettekande „Fenomenoloogia interdistsiplinaarsest algupärast. Filosoofiaajaloolisi ülestähendusi“, mis on trükitult ilmunud ajakirjas Akadeemia. Artiklis käsitles Matjus esmalt sissejuhatuses

nii ajakirja Akadeemia interdistsiplinaarsust kui ka selle sõna enda algupära ja tähendust, nentides, et ehkki ta oli aastaid fenomenoloogiat uurinud, polnud ta varem mõelnud fenomenoloogia interdistsiplinaarsusele (Matjus 2014, 605). Fenomenoloogia interdistsiplinaarset algupära vaatles ta kolmes mõttes – esmalt Husserli elu ja töö kaudu, kuidas tema fenomenoloogiline mõtlemine kujunes eri distsipliinide – matemaatika, psühholoogia ja loogika vahel ekseldes (Matjus 2014, 608–610). Teiseks teadusesisene interdistsiplinaarsus ehk interdistsiplinaarsus loogika kui teadusliku distsipliini enda piires. Loogikat kui teadust saab jagada praktiliseks, normatiivseks ja teoreetiliseks loogikaks ehk distsipliiniks. Kolmandaks hõlmab fenomenoloogiline mõtlemine üldse kõiki teaduslikke distsipliine, on metoodiline õpetus igale eriteadusele, mis oli ka Husserli eesmärk (Matjus 2014, 611–612).

Huvitavaid ettekandeid oli Matjusel ilmselt veelgi, keskendusin siin fenomenoloogia-alastele ettekannetele, mis on trükitult ilmunud.

Fenomenoloogia-alased loengukursused Tartu Ülikoolis

Fenomenoloogia-alaste loengute pidamine oli samuti oluline osa professor Matjuse fenomenoloogiteest. Nimetan ja kirjeldan järgnevalt 1990. aastatest alates Ülo Matjuse sagedamini toimunud või erilisemaid loengukursuseid Tartu Ülikoolis, mis olid seotud fenomenoloogilise filosoofia ja/või selle autoritega.

Tuntuimad on muidugi Ülo Matjuse Tartu Ülikoolis peetud esteetikaloengud. Loeng „Esteetika alused“ toimus aastatel 1995/1996–2001/2002, nimetuse all „Esteetika“ 2001/2002–2003/2004 ning „Esteetika II“ 2009/2010. Ainekataloogi sõnul tutvustas õppeaine Euroopa traditsioonilist filosoofilist esteetikat – metafüüsilist väärtusõpetust, elamusesteetikat ning Martin Heideggeri teost „Kunstiteose algupära“ (1935/1936) ja sellest lähtuvat mitte-esteetilist, metafüüsikavaba kunstikäsitlust, mis lähtus tõe (*aletheia*) mõistest (Moorlat jt 2001, 129).

Õppeaine „Fenomenoloogia kujunemine ja põhiprobleemid“ toimus õppeaastatel 1997/1998 ning 1999/2000. Õppeaine käsitles Edmund Husserli fenomenoloogia kujunemist, nn transsendentalismieelset fenomenoloogiat ning selle probleeme, nagu intentsionaalsus, kategoriaalne kaemus, fenomenoloogiline *a priori* ja fenomenoloogiline printsiip (Sibola 1997, 128). Sarnaseid teemasid käsitles aine „Edmund Husserli fenomenoloogiline panus 20. sajandi filosoofiasse“ (2001/2002 ja 2007/2008).

Õppeaine „Martin Heideggeri tehnikakäsitlus“ toimus Matjuse vastutusel õppeaastatel 1997/1998, 2000/2001 ja 2008/2009 ning „Martin Heideggeri sissejuhatatus metafüüsikasse“ õppeaastatel 1999/2000–2006/2007. Need ained toetusid vastavatele Matjuse tõlgitud Heideggeri tekstidele.

Fenomenoloogia põhiprobleeme käsitlesid suuresti ka õppeained „Kaasaegset filosoofiat II“, mis toimus 1995/1996, 2005/2006–2007/2008 ning „Filosoofia ajalugu II: I.

Kantist fenomenoloogilise filosoofiani“ aastatel 2009/2010–2015/2016 (varasem „Kaas- aegset filosoofiat II“). Osalesin kahes õppeaines, mida saan lähemalt kirjeldada – „Filosoofia ajalugu II: I. Kantist fenomenoloogilise filosoofiani“ ning „Fenomenoloogia Eesti vaatepiirilt“, mis toimus õppeaastatel 2012/2013, 2013/2014 ja 2015/2016. Õppe- aine „Filosoofia ajalugu II“ teemad toetusid suuresti Edmund Husserli „Loogilistele uurimustele“. Teemad olid õppeprogrammi järgi: „Edmund Husserl. Filosoofia kui range teadus (1910/1911) – uue filosoofia programm, Edmund Husserl psühholoogist loogi- kas („Logische Untersuchungen“), intentsionaalsuse probleem Edmund Husserli fenomenoloogias, kategooriaalse kaemuse probleem Edmund Husserli fenomenoloogias, fenomenoloogilise *a priori* probleem Edmund Husserli fenomenoloogias, fenomenoloogilise meetodi (printsipi) probleem Edmund Husserli fenomenoloogias, Edmund Husserli algupärase fenomenoloogia suubumine transtsendentaalfenomenoloogilisse idealismi ning Pariisi ettekanded“.¹¹

Matjus sidus õppeainetes fenomenoloogiat ka enda viimase uurimisteema ehk Eesti mõttelooga. Õppeaine „Fenomenoloogia Eesti vaatepiirilt“ toimus seoses rahvus- teadusliku Eesti mõtteloo professuuri loomisega. Teemadena olid siingi tutvustatud Husserli fenomenoloogia põhiprobleemid. Käsitleti fenomenoloogilise mõtlemise ret- septsiooni ajalugu Eestis. Kavasse olid võetud mõned Matjuse enda artiklid, räägiti ka filosoof Alfred Koortist (1901–1956), kes kirjutas esimesena eestikeelse fenomenoloogi- at tutvustava artikli.¹² Õppeaine pealkirja põhjenduseks ütles Matjus midagi sellist, et õpime praegu ka ise fenomenoloogiat Eesti vaatepiirilt selles õpperuumis olles. Eesti mõttelooga seostus otseselt ka Liina Lukase õppeaine „Fenomenoloogiline Tartu“, kus Matjus osales aastal 2016/2017 ühe loenguga „Fenomenoloogia Tartus ja Tartu fenomenoloogias“.

Veidi erandlik oli õppeaine „Kunstiteose tajumise probleemid fenomenoloogias ja fenomenoloogilises esteetikas“, mis toimus 2015/2016. Aine eest oli vastutav Matjus, luges seda aga tema õpilane Anne Kokkov (1960–2017).

Siinkohal võiks nimetada ka mõnda Matjuse juhendatud fenomenoloogia-alast kraaditööd: näiteks Margit Sutropi (s 1963) magistritöö „Kadunud teost otsimas ehk fenomenoloogiline kirjandusvaatlus *contra* psühholoogism“ (1991), Anne Kokkovi magistritöö „Kunstiteose olemise seosest selle struktuuriga Roman Ingardeni järgi“ (2008) ning Juhan Hellerma (s 1986) magistritöö „Imestuse küsimus Edmund Husserli fenomenoloogias“ (2013, kaasjuhendaja Philippe Merz).

11 Pille Tekku loengumaterjalid Ülo Matjuse loengust „Filosoofia ajalugu II: I. Kantist fenomenoloogilise filosoofiani“, 11. september 2012, materjalid artikli autori valduses.

12 Pille Tekku loengumaterjalid Ülo Matjuse loengust „Fenomenoloogia Eesti vaatepiirilt“, september 2012, materjalid artikli autori valduses.

Fenomenoloogiline hoidumuslik hoiak. Hoidumised ja hoiatused

Siinkohal võiks öelda mõne sõna Ülo Matjuse fenomenoloogilise hoidumusliku hoiaku kohta, mis väljendus nii tema tekstides kui igapäevases suhtluses. Matjusel oli teatud fenomenoloogiline hoidumuslik hoiak – ühest küljest tuleb olla fenomenoloogiale omaselt eelarvamusetu, asjadel end endale näidata lastes, teisalt tuleb teadlik olla, kelle või mille eest tuleb hoida ning kelle või mille poole tuleb hoida. Seda kõike õpetas ta oma õpilastele. Matjuse õpilane filosoof Jaanus Sooväli (s 1982) on järelehüüdes kirjutanud:

Ta pidas alati mõningast distantsi, või pigem *vahe-maad*, mis laskis iseseisvalt mõelda ja olla – nii temal endal kui vastas- ja ümberoleval. Üks sellise hoidumise väljendus oli, et me vist jäimegi teineteist teie-tama. [. . .] Kunagi küsisin talt, et kuna ta tunneb ju Heideggeri tekste põhimõtteliselt peast, vähemasti hilise Heideggeri omi, siis mispärast on ta trükisõnas tihtipeale hoidunud tolle mõtlemise sisulisest tõlgendamisest, piirdudes eelkõige tõlkimise ja teoste tekkelooliste üksikasjade kirjeldamisega. Vastus oli talle omane. Selle täpne sõnastus on ununenud, kuid see võis olla midagi sellesarnast, et ta on tõlkides juba piisavalt vägivaltsenud ning igal vägivald peavad olema piirid. Tõlkimist on ta kuskil nimetanud vägivaldse inimese kõige vägivaldsemaks tegevuseks. (Sooväli 2023)

Justkui hoidudes otseselt tekste tõlgendamast, viitas Matjus, et tõlkides on ta seda tegelikult ülearugi teinud.

Kui tuua Matjuse fenomenoloogilist hoidumuslikku hoiakut iseloomustavaid tekstinäiteid tema enda sulest, siis on ta juba kümme aastat varem kirjutatud artiklis „Linn kui mälestus“ (2013) teadlikult võtnud linna mõistet määratledes fenomenoloogiliselt eelarvamusetu hoiaku:

Kohtamaks seda, mis on linn mind „rahuldava“ linnana, otsustasin toimida teisiti. Käituda nimelt viimaks *ka ise* selle järgi, mida olen filosoofialoenguis ja -seminares püüdnud õpetada teistele: *kuulda võtta [vernehmen]* ja *näha lasta [sehen lassen]*. Pidin enda *vabaks* laskma, vabanema või vabastama ennast etteantud piiriltusist-määratlusist, mis vähemalt minu taotluse seisukohalt toimisid või paistsid eelarvamusina. See tähendab, et pidin hoiduma ette-üteldust, eel-arvatust, muutuma *eelarvamusetult* avatuks asjade endi *kuuldavõtuks [Vernehmung]* ja *nägemiseks* ning mitte laskma ennast segada sellest, mida olen arvanud ennast ja teisi juba *varem teadnuvat, õigesti teadnuvat*. See on üks avaraimas mõttes fenomenoloogilise mõtlemise, fenomenoloogilise hoiaku eeldusi ja momente. (Matjus 2013b, 2238–2239)

Näiteid sellisest hoidumuslikust hoiakust leiab ka tema konverentsiettekannetest ning loengutest. Konverentsiettekande „Omad ja võõrad eesti mõtteloos“ põhjal kirjutatud tekstis tuleb välja see hoidumuslik hoiak hoidumisena kellegi mõtteloost välja-jätmisest:

Kõigepealt rõhutan seda, et kõneldes Eesti mõtlemise ajaloost, Eesti mõtteloost, pean seda silmas tervikuna, mitte selle(st) üht või teist osa. Pean silmas kõiki neid võitlusi, mis on toimunud või toimumas Eesti mõtlemise ajaloos, mis tahes-tahmata tähendab, et kõik, mitte ainult kellegi meelest ühed „pooled“ kui „õiged pooled“ kuuluvad Eesti mõttelukku. Teatud mõttes on nad kõik oma isemoodi panusega seda rikastanud. Ses mõttes on nad ... omad, ses mõttes kuuluvad nad meile. Nad on seisnud ja jäävad seisma vastavalt ühe rahva mõtlemise ajaloo sisse ja sees. Võiks koguni utreeritult öelda, et isegi meie võõrad, vastased, koguni meie vaenlased on *meie omad võõrad, omad vastased ja omad vaenlased*. Muidugi siis, kui neil oli, mida mõtelda ja mida ütelda. Nimelt säärastena kuuluvad nad Eesti mõtlemise ajaloo kui terviku sisse, milles kestab riid, see alg-riid – see, mis ülepea tähendab ja tagab igasuguse mõtlemise, sh. ka Eesti mõtlemise püsivuse ja jätkuvuse. Ses mõttes on nad *omad*. (Matjus 2016b, 44)

Üks näide hoiatusest on aga Matjuse autorikogumiku pealkiri, Nietzsche teosest „Nõnda kõneles Zarathustra“ võetud nihilismi eest hoiatav ütlus – „Kõrb kasvab“, hoiatus mõtlemise kõrbestumise eest.

Matjuse hoidumuslikult, vihjeliselt väljendatud seisukohtadest tuli ise aru saada. Selleks esitas ta mitmesuguseid suunavaid ja ärgitavaid küsimusi. Isegi filosoofilist literatuuri käsitlevas loengus põikas ta vahel esteetika teemasse, küsides, mis on teos või kus on teos. Mõtelge, mõtelge – rõhutas ta ikka, olles suunava küsimuse kätte näidanud. Vastust filosoofilistele küsimustele ei pruugi ju lõplikult teada, aga küsida neid

ikka saab. Matjuse õpetus ei olnud esitatud vertikaalselt võimupositsioonilt. Tal oli respekt õpilaste suhtes ja tarkus mitte moraaliga lageda, teades, et õpetust sellisel kujul omaks ei võetaks. Tuleb ise otsida ja leida, vihjeist aru saada – tuleb ise oma armastus leida. Samas oli ärgituseks heatahtlik õngeviskamine, ootel olek, kas ehk keegi mõtleb kaasa, taipab, ent ilma tungiva ootuseta-lootuseta. Ka see oli hoidumus, sest ta ütles, et tema lootused lähevad harva täide. Hoidumuslik hoiak jätab võimalused avatuks, ei pane asju kindlalt paika. See jätab teed küsivalt lahti.

Ülo Matjus.

Foto: Eduard Parhomenko.

Lõpp ja mitte-lõpp ehk nõrgas transtsendentsis allesjäämine

Kui eelnevalt on kirjeldatud Ülo Matjuse fenomenoloogilise mõtlemise teid, kus ta seikles küsivalt otsides, katsetades, eksledes, siis nagu teedel on algus, on neil ka lõpp. Algus ja lõpp – matjuslikult väljendudes on need, nagu ta ettekandes „Omad ja võõrad „Eesti mõtteloo“ taustal“ omade ja võõraste kohta ütles, dialektilised vastandid, mida eraldab või ühendab dialektiline sõna *ja* (Matjus 2015). Kas need esialgu siingi ette võetud dialektilised vastandid, algused ja lõpud, mis on iseloomulikud teedele üldiselt, on fenomenoloogilises mõttes nii selgepiirilised ja lõplikud? Saab küsida, kus on algus ja lõpp fenomenoloogina. Matjuse lugu fenomenoloogina ei alga ehk filosoofiaõpingutest ega ka mitte Riiast, fenomenoloogide ringist, vaid ehk kusagilt lapsepõlvest või veelgi kaugemalt, kuhu ei oskagi tagasi minna. Kes teab – võib-olla olid fenomenoloogilise hoiaku alged juba tema raamatuarmastuses, mis algas lapsepõlves ning väljendus raamatunäljana, näljana selle järele, mis end seal näitas? Fenomenoloogitee lõpp ei olnud ju ka hilisem liikumine Eesti mõtteloo teemade juurde, vaid see tee kulges mõneti paralleelselt edasi. Kestma jääb igal juhul see, mis on juba kirjutatud, räägitud, ning ta kestab edasi selles tekstiski. See on endastmõistetav. Ent kestma jääb ta ka fenomenoloogilises transtsendentaalses mõttes. Väike rakenduslik fenomenoloogiline mõtisklus. Matjus kirjeldab Husserli intentsionaalsuse seletuse keelelist põhjendatust järgmise näitega:

Kõne, lause, sõna väidetud intentsionaalsus ilmneb selles, et nt. sõna *ema* eeldab alati *lapse* olemasolu, tähendab lapselisust, ent laps ise ei kuulu intentsionaalsesse sõna-elamusse *ema*, jäädes nimelt ja ometi oma „nõrgas transtsendentsuses“ alati alles. Arvatav reaalne „ese“ võib ära langeda, ära jääda (*fortfallen*), kuid intentsionaalses mõttes ei muutu midagi, laps *jääb alles*. Emad jäävad alati emadeks – ja mitte ainult figuraalses, metafoorses mõttes. Seda *last* ei saa *emalt* keegi võtta. (Matjus 2010, 20)

Kui nüüd asendada „ema ja laps“ „õpilase ja õpetajaga“, siis saab ka öelda, et õpilane eeldab õpetaja olemasolu, kuigi õpetaja ise ei kuulu otseselt sellesse sõnasse, jääb ta ikkagi oma nõrgas transtsendentsis alles, kuigi asi ise reaalse „esemena“ võib olemast lakata. Fenomenoloogias on ju ese see, mille eest leiame. Alati oleme ka me *e* väidetu juures, maailm tõendub meie jaoks. Niisiis see allesjäämine minu õpetajana allesjäämine, minu eseme transtsendents. Samas ütleb Matjus:

Kui intentsionaalne *ese* oleks *ainult* immanentne, siis poleks ilmselt võimalik suhtlemine, kõnelemine, veel enam – vaidlemine omavahel *ühtede ja samade asjade üle*, mida me ometi pidevalt teeme. Mingil viisil ei kuulu see *miski* ainult meile või ainult minule, *kuigi* see miski, see ese on alati ka *meie* või *minu* ese, sest muidu poleks *meil* või *minul* talle üldse ligipääsu ning me või ma ei saaks sekkuda kõnelusse

või vaidlusse, ei saaks suhelda ... – Fenomenoloogiliselt on fundamentaalne nimelt see transtsendents, see *minu eseme transtsendents* [. . .]. (Matjus 2010, 20)

Fenomenoloogilisest perspektiivist saame siis ka rääkida Ülo Matjusest fenomenoloogina, õpetajana, inimesena. Fenomenoloogiliselt jääb see käsitlus Matjusest siiski käsitluseks minu Matjusest fenomenoloogina, ent kõneleda saavad ning on kõnele- nud-kirjutanud temast teisedki, kinnitades seda transtsendentaalset kestmajäämist.

Milliseil teil siis Ülo Matjus fenomenoloogina käis? Fenomenoloogia on küsiva mõtlemise tee. Ülo Matjus käis küsiva mõtlemise teil, vaadates „seda, mis [mis'i, mis] ennast näitas, nõnda nagu ta ennast talt endalt [lähtudes] näitas...“ (Heidegger 2001, 34). Muust hinnangust proovin hoiduda. Mõtlemise teed kestavad edasi. Teed ilmuvad sinna, kus on küsijaid, käijaid. Matjus ütles – viipeid tasub tähele panna.

Allikad

Heidegger, Martin. 1988. „Filosoofia lõpp ja mõtlemise ülesanne.“ Tõlkinud Ülo Matjus. – *Looming* 8: 1081–1088.

———. 1989. „Loov maastik. Miks me jääme provintsi?“ Tõlkinud Ülo Matjus. – *Akadeemia* 1 (2): 293–296.

———. 1989. „Küsimus tehnika järele.“ Tõlkinud Ülo Matjus. – *Akadeemia* 1 (6): 1195–1227.

———. 1992. „*Spiegel*'i kõnelus Martin Heideggeriga“. Tõlkinud Ülo Matjus. – *Akadeemia* 4 (5): 942–968.

———. 1994. „Fenomenoloogia ja teoloogia“. Tõlkinud Ülo Matjus. – *Akadeemia* 6 (9): 1915–1943.

———. 1999. *Sissejuhatus metafüüsikasse*. Tõlkinud Ülo Matjus. Tartu: Ilmamaa.

———. 2001. *Sein und Zeit*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

———. 2002. *Kunsteitose algupära*. Tõlkinud Ülo Matjus. Tartu: Ilmamaa.

Husserl, Edmund. 1993. „Pariisi ettekanded.“ Tõlkinud Ülo Matjus. – *Akadeemia* 5 (7): 1389–1424.

Kaalep, Ain. 1997. „Ülo Matjusest Heideggeri tõlkijana.“ – *Kolm Lydiat*. Eesti mõttelugu 18, koostanud Arne Metilai ja Lea Tooming, 366–368. Tartu: Ilmamaa.

Küle, Maija. 2021. „One Hundred Years of Phenomenology in Latvia. Phenomenology in Latvia. Studies in Phenomenology.“ – *Horizon* 10 (1): 15–44.

Matjus, Ülo. 1970. „Märkusi ühe esteetikaraamatu äärit.“ – *Looming* 2: 283–294.

———. 1971. „Üks ja ainus kunst.“ – *Looming* 8: 1257–1264.

———. 1973. „К истории проблемы интенциональности в философии.“ – *Труды по философии XVI*. Tartu Riikliku Ülikooli toimetised / Uchenye zapiski Tartuskogo gosudarstvennogo universiteta / Acta et commentationes Universitatis Tartuensis 301, 188–212. Tartu: Tartuskij gosudarstvennyj universitet. = Матюс Ю. Й. 1973. „К истории проблемы интенциональности в философии.“ – *Труды по философии XVI*. Tartu Riikliku Ülikooli toimetised / Ученые записки Тартуского государственного университета / Acta et commentationes Universitatis Tartuensis 301, 188–212. Tartu: Тартуский государственный университет.

———. 1974. „K probleme bytija cennostej v jestetike R. Ingardena. – *Trudy po filosofii XVII*. Tartu Riikliku Ülikooli toimetised / Uchenye zapiski Tartuskogo gosudarstvennogo universiteta / Acta et commentationes Universitatis Tartuensis 324, 156–196. Tartu: Tartuskij gosudarstvennyj universitet. = Матьюс Ю. Й. 1974. „К проблеме бытия ценностей в эстетике Р. Ингардена.“ – *Труды по философии XVII*. Tartu Riikliku Ülikooli toimetised / Ученые записки Тартуского государственного университета / Acta et commentationes Universitatis Tartuensis 324, 156–196. Tartu: Тартуский государственный университет.

———. 1975. „Problema intencional'nosti v jestetike Romana Ingardena.“ Latvijskij gosudarstvennyj universitet imeni Petra Stuchki. Rīga: Latvijskij gosudarstvennyj universitet. = Матьюс Ю. Й. 1975. „Проблема интенциональности в эстетике Романа Ингардена.“ Латвийский государственный университет имени Петра Стучки. Рига: Латвийский государственный университет.

———. (1976) 2004. „Tagasi Darmstadtist.“ – *Kõrb kasvab*. Eesti mõttelugu 54, toimetanud Siiri Ombler, 79–81. Tartu: Ilmamaa.

———. 1979. „K probleme istiny v „Logicheskikh issledovaniyah“ Jedmunda Gusserlja.“ – *Social'naja determinacija poznaniya. Filosofsko-metodologicheskie problemy*. Trudy po filosofii XX. Tartu Riikliku Ülikooli toimetised / Uchenye zapiski Tartuskogo gosudarstvennogo universiteta / Acta et commentationes Universitatis Tartuensis 465, 36–44. Tartu: Tartuskij gosudarstvennyj universitet. = Матьюс, Ю. 1979. „К проблеме истины в «Логических исследованиях» Эдмунда Гуссерля.“ – *Социальная детерминация познания. Философско-методологические проблемы*. Труды по философии XX. Tartu Riikliku Ülikooli toimetised / Ученые записки Тартуского государственного университета / Acta et commentationes Universitatis Tartuensis 465, 36–44. Tartu: Тартуский государственный университет.

———. 1980. „Küsitavaks kunst.“ – *Looming* 1: 103–113.

———. 1984. „Konceptija intencional'nosti soznaniya v „Logicheskikh issledovaniyah“ E. Gusserlja. Opyt rekonstrukcii. – *Social'naja determinacija filosofskih koncepcij. Social'naja determinacija poznaniya*. Trudy po filosofii. Tartu Riikliku Ülikooli toimetised / Uchenye zapiski Tartuskogo gosudarstvennogo universiteta / Acta et commentationes Universitatis Tartuensis 693: 57–85. Tartu: Tartuskii gosudarstvennoi universitet. = Матьюс, Ю. 1984. „Концепция интенциональности сознания в «Логических исследованиях» Э. Гуссерля. Опыт реконструкции.“ – *Социальная детерминация философских концепций. Социальная детерминация познания*. Труды по философии. Tartu Riikliku Ülikooli toimetised / Ученые записки Тартуского государственного университета / Acta et commentationes Universitatis Tartuensis 693, 57–85. Tartu: Тартуский государственный университет.

———. 1987. „K istorii vosprijatija fenomenologii E. Gusserlja v Rossii.“ – *K istorii vosprijatija zapadnoj filosofii v Rossii*. Trudy po filosofii XXXIII. Tartu Riikliku Ülikooli toimetised / Uchenye zapiski Tartuskogo gosudarstvennogo universiteta / Acta et commentationes Universitatis Tartuensis 787, 132–165. Tartu: Tartuskij gosudarstvennyj universitet. = Матьюс, Юло. 1987. „К истории восприятия феноменологии Э. Гуссерля в России.“ – *К истории восприятия западной философии в России*. Труды по философии XXXIII. Tartu Riikliku Ülikooli toimetised / Ученые записки Тартуского государственного университета / Acta et commentationes Universitatis Tartuensis 787, 132–165. Tartu: Тартуский государственный университет.

———. 1988a. „K ponimaniyu poznaniya v fenomenologii E. Gusserlja.“ – *Determinirujushhie faktory logikokategorial'nogo apparata myshlenija*. Trudy po filosofii XXXIV. Tartu Riikliku Ülikooli toimetised / Uchenye zapiski Tartuskogo gosudarstvennogo universiteta / Acta et commentationes Universitatis Tartuensis 829, 36–73. Tartu: Tartuskij gosudarstvennyj universitet. = Матьюс, Юло. 1988. „К пониманию познания в феноменологии Э. Гуссерля.“ – *Детерминирующие факторы логикокатегориального аппарата мышления*. Труды по философии XXXIV. Tartu Riikliku Ülikooli toimetised / Ученые записки Тартуского государственного университета / Acta et commentationes Universitatis Tartuensis 829, 36–73. Tartu: Тартуский государственный университет.

- . 1988b. „Problema bytija „material´nyh veshhej“ v fenomenologii E. Gusserlja.“ – *Determinirujushhie faktory logikokategorial'nogo apparata myshlenija*. Trudy po filosofii XXXIV. Tartu Riikliku Ülikooli toimetised / Uchenye zapiski Tartuskogo gosudarstvennogo universiteta / Acta et commentationes Universitatis Tartuensis 829, 83–101. Tartu: Tartuskij gosudarstvennyj universitet. = Матьюс, Юло. 1988. „Проблема бытия „материальных вещей“ в феноменологии Э. Гуссерля.“ – *Детерминирующие факторы логикокатегориального аппарата мышления*. Труды по философии XXXIV. Tartu Riikliku Ülikooli toimetised / Ученые записки Тартуского государственного университета / Acta et commentationes Universitatis Tartuensis 829, 83–101. Tartu: Тартуский государственный университет.
- . (1988) 2004. „Teed – mitte teosed: Martin Heideggeri saateks eesti keelde.“ – *Kõrb kasvab*. Eesti mõttelugu 54, toimetanud Siiri Ombler, 293–304. Tartu: Ilmamaa.
- . 1989. „Tehnika järele küsimise järel: Martin Heidegger tõlkimisest.“ – *Akadeemia* 1 (6): 1222–1227.
- . (1989) 2004a. „Leipzigigi filosoofia.“ – *Kõrb kasvab*. Eesti mõttelugu 54, toimetanud Siiri Ombler, 276–280. Tartu: Ilmamaa.
- . (1989) 2004b. „Üks Martin Heideggeri aasta.“ – *Kõrb kasvab*. Eesti mõttelugu 54, toimetanud Siiri Ombler, 312–317. Tartu: Ilmamaa.
- . 1990. „Slovo o Romane Ingardene.“ – *Smyslovye koncepty istoriko-filosofskogo znaniya*. Trudy po filosofii XXXV. Tartu Ülikooli toimetised / Uchenye zapiski Tartuskogo universiteta / Acta et commentationes Universitatis Tartuensis 892: 135–137. Tartu: Tartuskij gosudarstvennyj universitet. = Матьюс, Юло. 1990. „Слово о Романе Ингардене.“ – *Смысловые концепты историко-философского знания*. Труды по философии XXXV. Tartu Ülikooli toimetised / Ученые записки Тартуского университета / Acta et commentationes Universitatis Tartuensis 892, 135–137.
- . 1992. „Kõik suur seisab tormis: Lisandusi *Spiegel'* i kõnelusele Martin Heideggeriga.“ – *Akadeemia* 4 (6): 1246–1268.
- . 1993. „Edmund Husserl Descartes'i teil.“ – *Akadeemia* 5 (8): 1571–1603.
- . (1996) 2004. „Juhatus väljumaks metafüüsikast. Järelsõna.“ – *Kõrb kasvab*. Eesti mõttelugu 54, toimetanud Siiri Ombler, 433–450. Tartu: Ilmamaa.
- . (1999) 2004. „Martin Heidegger – ning Goethe.“ – *Kõrb kasvab*. Eesti mõttelugu 54, toimetanud Siiri Ombler, 451–461. Tartu: Ilmamaa.
- . 2000. „Bibliofiilseid trükiseid Eestist 1941–1944.“ – *Raamat on raamat. Artikleid ja ettekandeid aastaist 1953–2017*, toimetanud Siiri Ombler, 155–165. Tartu: Ilmamaa.
- . 2001. „Raamat Eestis 1941–1944.“ – *Raamatu osa Eesti arengus: Eesti Raamatu Aasta avakonverentsi ettekanded Tartus 6.–7. aprillil 2000*, toimetanud Tõnu Tender, 96–106. Tartu: Eesti Raamatu Aasta Peakomitee.
- . (2001) 2018. „Keelatud raamat Eestis – bibliofiili pilguga.“ – *Raamat on raamat. Artikleid ja ettekandeid aastaist 1953–2017*, toimetanud Siiri Ombler, 180–198. Tartu: Ilmamaa.
- . 2004. „Kõrb kasvab.“ – *Kõrb kasvab*. Eesti mõttelugu 54, toimetanud Siiri Ombler, 7–15. Tartu: Ilmamaa.
- . (2008) 2018. „Kalendrid Eestis 1941–1944.“ – *Raamat on raamat. Artikleid ja ettekandeid aastaist 1953–2017*, toimetanud Siiri Ombler, 113–122. Tartu: Ilmamaa.
- . 2009. „Eesti filosoofiline trükis 1801–1917“ – *Eesti- ja võõrkeelne trükis Eesti- ja Liivimaaal 1801–1917*, koostanud Vello Paatsi, 34–37. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.

- . 2010. „Intentsionaalsuse kasust ja kahjust.“ – *Eesti Filosoofia VI aastakonverentsi teesid TTÜ 15–16 mai*, 12–30. TTÜ: Tallinn.
- . 2013a. „Uitamisi Eesti mõtteloos.“ – *Rahvusteaduste loengusari*. Tartu Ülikooli televisioon. UTTV, 17. oktoober 2013. <https://uttv.ee/naita?id=18208>.
- . 2013b. „Linn kui mälestus.“ – *Akadeemia* 25 (12): 2237–2247.
- . 2014. „Fenomenoloogia interdistsiplinaarsest algupärasest. Filosoofiaajaloolisi ülestähendusi.“ – *Akadeemia* 26 (4): 603–615.
- . 2015. „Omad ja võõrad „Eesti mõtteloo“ taustal.“ – *TÜ ajaloo muuseumi aastakonverents 2015 „Omad ja võõrad Eesti mõtteloos“*. Tartu Ülikooli televisioon. UTTV, 4. detsember 2015. <https://uttv.ee/naita?id=23031&keel=est#>.
- . 2016a. „Filosoofiast Tartu ülikoolis 1940/1941 ja 1944–1991.“ – *Tagasi mõteldes*, toimetanud Ülo Matjus ja Jaanus Sooväli, 298–313. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- . 2016b. „Omad ja võõrad „Eesti mõtteloo“ taustal.“ – *Rahvusülikooli omad ja võõrad*. Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi XLIV, 37–48. <https://doi.org/10.15157/tyak.v0i44.13229>.
- Moorlat, Peep, Ülle Kapsi ja Ülle Hendrikson. 2001. *Tartu Ülikooli loengud ja praktilised tööd I 2001/2002. õppeaastal*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Parhomenko, Eduard. 2023. „Ülo Matjusele mõteldes.“ – *Sirp*, 3. veebruar.
- Sibola, Aulis, Ülle Kapsi, Ülle Hendrikson, Lea Michelson ja Peep Moorlat. 1997. *Tartu Ülikooli loengud ja praktilised tööd 1997/1998. õppeaastal*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Sooväli, Jaanus. 2023. „Me mäletame...“ – *Sirp*, 3. veebruar.
- Stolovitš, Leonid. 1975. „Väitekiri esteetika alalt.“ – *Keel ja Kirjandus* 18 (6): 380.
- Sutrop, Margit. 2013. „In memoria prof. emer. Leonid Stolovitš.“ – *Tartu Ülikool, filosoofia ja semiootika instituut* (veebileht), 5. november 2013. <https://filsem.ut.ee/et/sisu/memoriame-prof-emer-leonid-stolovits>.
- UT 2007 = „Professor Ülo Matjus 65.“ – *Universitas Tartuensis*, 15. juuni 2007. <https://dea.digar.ee/?a=d&d=universitas20070615&>.

Pille Tekku – MA filosoofias, filosoofia nooremteadur Tartu Ülikoolis. Peamised uurimisteemad: Eesti mõttelugu, eestikeelse filosoofia ajalugu. Ilmunud artikkel „Filosoofiliste teoste tõlked eesti keelde ja nende retseptsioon 1944. aastani“ ajakirjas *Studia Philosophica Estonica* 14 (2021).

E-post: pille.tekku[at]ut.ee

Ülo Matjus on the Paths of Phenomenological Thinking

Pille Tekku

Keywords: Ülo Matjus, phenomenology, aesthetics, Roman Ingarden, Edmund Husserl, Martin Heidegger, Hermann Heidegger, Hans-Georg Gadamer, Leonid Stolovitš

The article introduces professor of philosophy, Ülo Matjus (1942–2023) as a phenomenological thinker. Matjus was a professor of philosophy at the University of Tartu from 1992 to 2015. His research was mainly focused on Roman Ingarden's (1893–1970), Edmund Husserl's (1859–1938), and Martin Heidegger's (1889–1976) philosophy, but he also investigated Estonian intellectual history and was an avid bibliophile. He prepared the establishing of the Chair of Intellectual History at the University of Tartu and also studied Estonian book history and published several articles on the topic.

This article focuses on Ülo Matjus as a phenomenologist. Ülo Matjus was one of the first phenomenological thinkers and researchers of phenomenological philosophy in the Baltic States in the 1970s and also a member of the Latvian Circle of Phenomenology in the same time period. Matjus started his phenomenological journey in the Soviet Union in the 1970s when Estonia was one of its parts. His earlier articles were written in Russian due to the Russian occupation and the restrictions posed by it in the Baltic States. These—for example the article 'The Problem of the Being of "Material Things" in E. Husserl's Phenomenology' (1988) introduced Roman Ingarden's and Edmund Husserl's phenomenological thinking to the Soviet intellectuals. His doctoral dissertation was also written in Russian, and was concerned with Roman Ingarden's aesthetical views on art—its title is *The Problem of Intentionality in Roman Ingarden's Aesthetics*. The thesis was supervised by professor Leonid Stolovitš (1929–2013) and defended in Riga, Latvia in 1975.

Since the 1990s when Estonia restored its independence, Matjus could concentrate more on Martin Heidegger's thinking. He had an opportunity to meet and talk with Heidegger's student, the philosopher Hans-Georg Gadamer (1900–2002) in Bonn (in Bad Godesberg) on the symposium 'On Heidegger's Philosophical Relevance' (1989). Matjus participated in the event as a scholarship holder for the Alexander von Humboldt's Foundation and gave a presentation (Matjus [1989] 2004b, 313). In 1993 Matjus also had a conversation with Martin Heidegger's son Hermann Heidegger (1920–2020) about translation of Martin Heidegger's *Introduction to Metaphysics* into Estonian (Matjus 1999, 278–280).

Matjus translated several phenomenological texts, for example Heidegger's *Introduction to Metaphysics* and *The Origin of the Work of Art* into Estonian (1999 and 2002, respectively) and wrote afterwords to the translations. He also translated some articles and presentations by Heidegger, for example 'The End of Philosophy and the Task of Thinking' (Estonian in 1989), 'A Question about Technique' (1989), 'Creative Landscape. Why we Stay in Province' (1989), 'Spiegel's Conversation with Martin Heidegger' (1992) and 'Phenomenology and Theology' (1994). He also translated Edmund Husserl's *The Paris Lectures* (1993), to which he wrote an introduction entitled 'Edmund Husserl on the Paths of Descartes'.

Matjus taught several courses on phenomenology at the University of Tartu since the 1990s and attended conferences both in Estonia as well as in Latvia and Germany. For example, in 1995/1996–2001/2002 he gave a lecture course "The Basics of Aesthetics" (later "Aesthetics" and "Aesthetics II") at

the University of Tartu, which introduced traditional European philosophical aesthetics and Heidegger's non-metaphysical aesthetics from *The Origin of the Work of Art*. In addition, Matjus gave lecture courses entitled 'Development of Phenomenology and its Basic Problems' in 1997/1998 and 1999/2000 and 'Phenomenology from the Estonian Perspective' (2012/2013, 2013/2014 and 2015/2016).

Matjus also gave presentations on phenomenological philosophy, for example, 'On the Interdisciplinary Origin of Phenomenology' (2014) and 'On the Benefits and Harms of Intentionality' (2010) at the Annual Conferences of Estonian Philosophy. Some of his students have also studied phenomenology—Margit Sutrop (b. 1963), Anne Kokkov (1960–2017) and Juhan Hellerma (b. 1986) wrote their MA theses about phenomenology.

Matjus also applied a phenomenological and open-minded attitude (i.e. an attitude without prejudice) in his life. As a professor and phenomenologist, he warned his students what to beware of, and toward which one must hold on to, which is part of phenomenological attitude, but let them stay themselves at the same time. He had respect for his students. He was very supportive and at the same time taught them that you have to find your own way. His teachings now live on through his students.

Pille Tekku – MA in philosophy, junior researcher in philosophy at the University of Tartu, last student of Ülo Matjus. Her main research topics include Estonian intellectual history, history of philosophy in Estonian; she has published the article "Translations of Philosophical Texts into Estonian and their reception until 1944" in *Studia Philosophica Estonica*, Vol. 14 (2021).

E-mail: pille.tekku[at]ut.ee